

Marwan Rashed. *Al-Ḥasan İbn Mūsā al-Nawbaḥtī, Commentary on Aristotle "De generatione et corruption"*. Berlin: De Gruyter, 2015. 438 sayfa. ISBN: 9783110443646.

Issam Marjani*

Tercüme: Sümeyye Parıldar**

Bu kitap, Aristoteles'in *De generatione et corruptione* kitabı üzerine yazılmış bir *telhisin*¹ edisyon kritiğini, çevirisi ve şerhi ile birlikte sunmaktadır. Her ne kadar eserin müellifi, şu ana kadar bilinen iki nüshada meçhul olsa da, eserin editörü Marwan Rashed metnin, Bağdatlı kelâm âlimi Ebû Muhammed el-Hasan İbn Mūsā el-Nevbahtî'ye (ö. 307/920 civarı) ait olduğuna ikna olmuş görünmektedir. Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır: Arapça metin ve İngilizce tercümesi (6-66), Rashed'in metin şerhi (67-340) ve metnin müellifi olduğu düşünülen yazarla alakalı ek bölüm (343-92). Kitabın sonunda, bir kaynakça (393-407), Arapça terimler (409-22), isimler (423-28) ve alıntılanan pasajlar (429-38) için kullanışlı bir indeks yer almaktadır.

Söz konusu kelâmcıya dair bilgi ile eserlerinin başlıkları, üçüncü bölümün başında aktarılmaktadır. Söz konusu kelâmcının, sadece, Hellmut Ritter (ö. 1971)² tarafından 1920'lerde (346, n. 13) yayına hazırlanan *Kitâbü Firaki's-şî'a* kitabı günümüze ulaşmıştır. "Yabancı, özellikle Yunan eğitiminin etkisinde kalmış insanlara" ve Mu'tezilî kelâmcılarına karşı yazdığı cedel (*controversy*) eserlerinin yanı sıra, imami ilhama dayanan kelâm risaleleri de bulunan müellifin eserlerinin listesi kitapta yer almaktadır (347-48).

Söz konusu edisyon on altıncı yüzyıldan iki nüshaya dayanmaktadır: İstanbul, Topkapı Ahmed III 1584 (bundan sonra "ms. A" şeklinde geçecektir) ve Got-

* Dr., Pisa Üniversitesi (İtalya), Filoloji, Edebiyat ve Lingistik Bölümü (issamarjani@gmail.com).

** Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

1 Bu eserin başlığı *Telhisu kitâbi'l-Kevn ve'l-fesâd*, mevcut bulunan iki nüshadan sadece birinde belirtilmektedir. Diğeri ise başlık taşımamaktadır.

2 Ebû Muhammed el-Hasan İbn Mūsā al-Nevbahtî, *Kitâbü Firaki's-şî'a*, ed. H. Ritter (İstanbul-Leipzig, 1931).

ha 1158 (bundan sonra “ms. G” şeklinde geçecektir). Giriş, edisyonda takip edilen ilkeleri ve de bu iki nüshanın tarihine yönelik kısa bir izahat sunmaktadır. Nüshalarla ilgili bilgilendirme, Topkapı Kütüphanesi Kataloğu³ ile Gotha Kütüphanesi Doğu koleksiyonu (*Oriental Collection*)⁴ hakkında W. Pertsch’in yaptığı çalışmaya dayanmaktadır (1-5). Rashed’e göre, bu iki nüsha “apaçık bir biçimde birbirinden bağımsızdır”. Nüshalara yönelik bir ayırt edici hatalar (*errores distinctivi*) listesi verilmemekle beraber editör, “biraz daha eski” ve de “ms. G’den daha iyi bir metne sahip olması” bakımından ms. A’yı tercih etmiştir (5).

Rashed, bu kitabı İbn Sînâ’ya (ö. 428/1037) atfeden araştırmacıları listeledikten sonra, bu atfın neden doğru olamayacağını izah etmektedir. İbn Sînâ’nın bu kitabın yazarı olamamasının sebepleri şunlardır: (i) Eserin müellifi meçhuldür; (ii) İbn Sînâ eserlerini listeleyen klasik kaynaklarda eserin ismi geçmemektedir; (iii) yazım biçimi ve üslubu İbn Sînâ’nın üslubundan farklıdır; (iv) İbn Sînâ atomculuk konusunu uzun biçimde tartışmakla birlikte söz konusu şerh, atomculuğu doğrudan incelememektedir; (v) bu kitapta aktarılan mizaç (*mixture*) doktrini, İbn Sînâ’ninkinden farklıdır (3-4, 343-46).

Başlığına da yansdığı üzere kitabın ana tezi, şerhin aslında –aşağıdaki ifadelerle tanıtılan– el-Nevbahtî’ye ait olduğudur:

Aktarılan başlıkların bu kısa değerlendirmesinden, dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki kelâmi münakaşalarda gayet aktif olan bir âlim figürü ortaya çıkmaktadır. [...] Genelde, onun elimize ulaşan tek eseri olan *Kitâbü Firaki’ş-şî’a*’da, el-Nevbahtî’nin dikkate değer bir biçimde tarafsız ve nötr olduğu söylenmektedir. Bu durum, yine de, onun mezkur eserde bir müdafaacı (*apologist*) olarak çaba göstermediği anlamına gelmez. [...] Ayrıca, el-Nevbahtî bir eserini, özellikle kendi grubunun aşırılarının reddiyesine hasretmiştir. [...] Yine o, Peygamber’in soyunu yedinci imam olan Mûsâ Kâzım ile bitirenlere, onun hiç ölmemiş olduğunu ifade etmek suretiyle reddiye niteliğinde bir risale yazmıştır [...] veya onun bu risaleyi, döneminin taklitçilerini reddetmek için yazmış olması çok daha muhtemel gözükmektedir. Mu’tezile’ye karşı el-Nevbahtî’nin pozisyonuna gelince, J. van Ess’in, el-Nevbahtî’nin bu okulun önde gelen isimlerine dair çok sayıda eleştirisi bulunmasının, onların öğreti ve metotlarına olan minnettarlığını örtbas etmemesi gerektiğini söylerken haklı olduğuna inanıyorum [...] O muhakkak ki bir Mu’tezili idi, ancak bağımsız bir zihne ve kendine has bir kelâmi gündeme sahipti: İmâmîliğin rasyonel savunusu projesi için, Mu’tezile okulunun metotlarının ve diyalektik inceliklerinin (*refinement*) uyarlanması. (349-50)

3 F. E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu* (İstanbul, 1966).

4 W. Pertsch, *Die orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha* (Wien, 1880).

Bu durumda tabii olarak akla gelen soru, daha çok inanç-içi (*intra-faith*) polemiklerle ilgilenen bir âlimin, neden Aristoteles'in *De generatione et corruptione* (GC) kitabının karmaşıklıklarına daldığı olacaktır. Rashed, bu soruyu ele alacağı sözünü vermekte, ancak argümanının sözde inşai kısmı (*pars contruens*) okuyucunun beklentisini tam olarak karşılamamaktadır. Rashed, "el-Nevbahtî'nin eserin yazarı olduğunu destekleyen sekiz argüman" sıralıyor (346) ki, bu değerlendirme yazarı nezdinde en ikna edici olanı, İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995 civarı) onu, Aristoteles'in GC kitabına yazılmış bir *ihtisar*ın yazarı olarak sunmasıdır.⁵ Diğer yedi argümanı ise şunlardır: (ii) "Yazar Bağdat kelâmına aşınadır" (352-54); (iii) "yazar Yunan şârihleri çok iyi tanımaktadır" (354-55); (iv) "yazar mütercim Kustâ b. Lûkâ'yı muhtemelen tanımaktadır ve de onun çağdaşıdır" (355); (v) "yazar muhtemelen Aristoteles'in GC kitabına yapılmış Ebû Osmân el-Dımaşkî tercümesini kullanmıştır" (355-58); (vi) "yazar atomcu idi" (358-59); (vii) "yazar belirli derecede Kindî karşıtı bir duruş benimsemektedir" (359); ve (viii) "giriş bölümünün üslubu *Kitâbü Firakî*'ş-şî'a'nın girişini anımsatmaktadır" (360-61).

Bununla birlikte, 2'den 8'e kadar zikredilen maddeler oldukça genel olup aynı dönem ve çevrede yaşamış pek çok âlimin profiline de uymaktadır. Kabul edilmelidir ki, listelenen bu yedi madde, ancak İbnü'n-Nedîm'in kaydı ışığında ve bu kayıtle irtibatlı olarak önem arz eder hale gelmektedir. Rashed'in kanaati de bu yöndedir, zira o bu sekiz delili incelemesinin neticesini "bu özellikler çarpıcıdır ki, İbnü'n-Nedîm tarafından, tekrar söylemek gerekirse, açık bir biçimde kendisine GC'nin *ihtisarı*ı atfedilen el-Nevbahtî'ye dair bildiğimiz her şeyle uyuşmaktadır" diyerek tamamlamaktadır (361).

O halde, bu noktada duraklamak ve özellikle *Kitâbü'l-Fihrist*'teki kaydın, Rashed'in yayına hazırladığı metinle bütünüyle uyuşmadığı göz önüne alınarak İbnü'n-Nedîm'in tam olarak ne söylediğine dikkatimizi vermek önemlidir. Daha önce de gördüğümüz gibi eser, *Telhîsu kitâbi'l-Kevn ve'l-fesâd* şeklinde başlıklandırılmış iken, *Kitâbü'l-Fihrist*'teki kayıt farklılaşmaktadır. Rashed bu uyuşmazlığa aşağıdaki şekilde işaret etmektedir:

el-Nedîm Aristoteles'in GC kitabına bir *ihtisardan* bahsetmektedir. Şüphe yok ki, bizim risalemizin yazım türü de budur. Her ne kadar iki kelime de anlam olarak çok az farklı olsa da, ms. A'da eserin *ihtisar* değil, *telhis* olarak vasıflandırıldığına pek az itiraz dile getirilebilir [...] Ancak bu da kolayca cevaplanabilir. Birincisi, türlere dair (*generic*) bu

5 İbnü'n-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, ed. Rıza Teceddüd (Tahran: Marvi Offset Printing, 1973), 226 (satır 1); *Kitâb al-Fihrist mit Anmerkungen*, ed. Gustav Flügel, J. Rödiger ve A. Müller (Leipzig: F.C.W. Vogel, 1871-1872), 177 (satır 16-17).

tür ayrımlar asla tamamen katı değildir. [...] İkinci ve daha kesin olanı ise, ms. A'daki "başlığın" orijinal olduğu kesin olmaktan uzaktır, zira ms. G ile bir benzerliği bulunmamaktadır. Ayrıca ms. A'da bir yazar ismi peşi sıra eklenmemiştir. O halde bu, başlıktan ziyade içeriğin bir göstergesidir. [...] İnanıyorum ki, ms. A'daki ifade orijinal olmayıp, gerçek başlık *ih-tisar* kelimesini içeriyor olmalıdır [...]. Öyle görünüyor ki, el-Nedîm'in *el-Fihrist*'indeki bulgunun, metinden çıkarılan delille tam uyum içinde olduğu sonucu rahatlıkla çıkarılabilir. (351-52)

Ms. A'daki başlığın başlık olmadığına ve de içeriğinin, eserin bir *ih-tisar* metin olarak tasvirini sağlama aldığına kani olunsa bile, *Kitâbü'l-Fihrist*'teki kayıt ile eşleştirildiğinde bazı sorunlar varlığını sürdürür. İşin aslı, sadece, Rashed'in kitabında da kullandığı Rıza Teceddüd baskısında el-Nevbahtî'nin eseri, *Kitâbü İhtisârî'l-Kevn ve'l-fesâd li-Aristâlis* olarak etiketlenmiştir. Bu etiketleme Rashed'e de tuhaf gelmektedir (351). Gustav Flügel'in⁶ 1871-1872 baskısında eserin başlığı, *İhtisâru ihtisârî'l-Kevn ve'l-fesâd li-Aristâlis* olarak geçmektedir. Bu, *Fihrist*'in mezkur baskısının ikinci cildinde bir dipnotta dikkat çeken daha da tuhaf bir başlıktır. Dipnotun yazarı olan August Müller, [Ebû Cafer] et-Tûsî'nin (ö. 460/1067),⁷ kendi listesinde büyük ihtimalle, el-Nevbahtî'nin Aristoteles'in eserinin *ih-tisarına* *ih-tisar* yazmış olduğu anlaşılabilirliğinden, *ih-tisarın*⁸ zikredildiği iki yerden birini kaldırdığını ifade etmektedir.

Bütün bunlardan hareketle emin olarak çıkarabilecek tek sonuç, el-Nevbahtî'nin eser başlığının, *Kitâbü'l-Fihrist*'te kaydedilmiş hali ile belirsiz olduğu ve dolayısıyla buna dayanarak elde edilecek sonuçların da spekülâtif kalacağıdır. Sonuç olarak bir taraftan hangi başlığın tercih edileceğinin belirlenmesini zorlaştıran bir biçimde ve de muhtemelen bir *ih-tisar*la irtibatlı olarak el-Nevbahtî'nin, Aristoteles'in *GC* kitabına gösterdiği ilginin izi sürülebilmektedir; diğer taraftan ise, aynı esere yazılmış anonim bir şerh mevcuttur. Yine de bu durum, yazarın gerçek kimliğinden bağımsız olarak Rashed'in hazırladığı edisyonun önemini azaltmaz.

6 Önceki dipnota bakınız.

7 Müller'in zikrettiği Tûsî, *Fihrist kütübî's-şî'a* yazarı Muhammad b. el-Hasan et-Tûsî'dir. Muhammed b. al-Hasan et-Tûsî, *Tusy's List of Shy'ah Books: Bibliotheca Indica*, ed. Aloys Sprenger, Mawlawy 'Abd al-Haqq (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2009).

8 İbn Nedîm, *Kitâb al-Fihrist mit Anmerkungen*, ed. Gustav Flügel vd., c. 2, 67 (satır 16), 177.